

Universiteit van het Noorden

Studies over de Geschiedenis van de Groningse Universiteit 10

‘Universiteit van het Noorden: vier eeuwen academisch leven in Groningen’

**rijksuniversiteit
 groningen**

Uitgegeven onder redactie van prof. dr. K. van Berkel

UNIVERSITEIT VAN HET NOORDEN:
VIER EEUWEN ACADEMISCH LEVEN
IN GRONINGEN

DEEL II DE KLASSIEKE UNIVERSITEIT, 1876-1945

KLAAS VAN BERKEL

Hilversum
Verloren
2017

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van
het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

Ter nagedachtenis aan Jan Jacobus Sloff (1925-2008)

Afbeeldingen op het omslag: voorkant J.C. Kapteyn (p. 547); het nieuwe Academiegebouw
(Collectie Universiteitsmuseum Groningen); rug het oude Academiegebouw (Collectie
Universiteitsmuseum Groningen); achterkant ontwerp van de wandschildering in de aula (p. 304);
het nieuwe Academiegebouw (zie boven).
Losse portretten: voorkant Anda Kerkhoven (p. 560), H.J. Hamburger (p. 299), A.P. Fokker (p. 290),
H.J.F.W. Brugmans (p. 551); A.G. van Hamel (p. 293);
rug G. Heymans (Collectie Universiteitsmuseum Groningen); P. Pet (p. 295);
achterkant E. Baehrens (p. 291); I.H. Gosses (p. 550); G.A. Roos (p. 549); E. Neurdenburg (p. 449).

© 2017 Klaas van Berkel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISBN 978-90-8704-381-1

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

INHOUDSOPGAVE

Inleiding tot deel II	9
DAGERAAD VAN EEN TWEEDE GOUDEN EEUW (1876-1914)	
Inleiding	13
1 Dankbaar, maar niet voldaan (1876-1895)	17
De transformatie van Groningen 18 De beloften van de nieuwe wet 22 De uitvoering van de wet 28 'Academic drift': farmacie en moderne talen 32 Uit het dal 37 Groningse professoren en de sociale kwestie 41 Cort van der Linden als cultuurpessimist 46 Een professor in de problemen 52 De ziekenhuiskwestie opgelost 54 De onvoldaanheid ten einde 58	
2 Doorbraak (1895-1913)	61
Expansie 61 De doorbraak van J.C. Kapteyn 66 Internationalisme versus nationalisme 69 Herziening van het hoger onderwijs 77 Soevereiniteit in eigen kring 81 Een nieuwe wet 84 De Academiebrand 87 Tamme beesten zwijgend bijeen 91 Heymans en de mystiek van de wetenschap 95 Heel zacht en bedeesd: twee meisjesstudenten 102 Vrouwen in de wetenschap 103 De psychologie der vrouwen 108	
3 Archipel in wording: bestuurlijke en materiële infrastructuur I	117
Curatoren en secretaris 117 Een landheer als curator 122 Senaat en rector magnificus 123 De macht van de rijksbouwkundige 126 Het Academiegebouw en de bibliotheek 127 Bakstenen voor de bèta's 134 Farmacie en Natuurkunde 135 Botanie en Geologie 140 Zoölogie en nogmaals Farmacie 147 Scheikunde en Astronomie 149 Bouwen voor de medici 155 Oogheelkunde en Hygiëne 155 Het Academisch Ziekenhuis 160 Pathologische Anatomie en Anatomie 163 Kindergeneeskunde 166 Fysiologie 169 Een laboratorium voor de ziel 172 Besluit: het geheel en de delen 176	
4 Van schools naar realistisch onderwijs	181
De structuur van het onderwijs 181 Goede en minder goede docenten 192 Overlading 198 De wending naar de praktijk 202 Klassiek versus modern 208 Botsende visies en idealen 212	
5 Het raderwerk der wetenschap	221
Het bankroet der wetenschap? 222 Methodestrijd 224 Definiëren door markeren: wetenschap versus geloof en kunst 231 Wetenschap in de praktijk I:	

	bronnenstudie en tekstuitgaven 237 Wetenschap in de praktijk II: commentaar en casuïstiek 243 Wetenschap in de praktijk III: metingen en experimenten 245 Fokker contra de dogmatische bacteriologie 246 Haga, Wind en het raadsel van de X-stralen 248 De borstkas van Willem 253 Wenckebach en de klinische radiologie 254 Hamburger en de menselijke stofwisseling 259 Jaeger en de scheikunde van hoge temperaturen 261 Oude gewoonten en nieuwe patronen 263 Waartoe wetenschap? Zuiver of toegepast? 266	
6	Schijn en wezen van het studentenleven	271
	De ‘gemiddelde’ student 272 De gouden jaren van het corps (1876-1890) 275 ‘Ofschoon ik geen socialist ben’. Pieter Jelles Troelstra als Gronings student 306 De opmars van de ernst (1890-1900) 309 Nieuwe verenigingen 315 Blijvend overwicht van het corps (1900-1914) 326 Groenlopen in Groningen 330 Maar achter de façade 340	
7	Professioneel en professoraal: beeld en zelfbeeld van de hoogleraren	343
	Het docentencorps: hoogleraren en mindere goden 343 Sociale positie van de hoogleraren 348 Benoemingsperikelen 350 Op stand 353 Het ‘gezellige’ leven: sociaal en professioneel verkeer 354 Het politieke circuit 360 Professor Ooievaar in de gemeenteraad 361 Oude en nieuwe rituelen 362 Harde werkers 367 Een verheven ambt 371 Autonomie en academische vrijheid 374 Het ongedwongen Groningen 379 Historici op excursie 382 De Hollandsche koorts 384	
8	Apotheose (1913-1914)	391
	Zelfbewust internationalisme 391 De decoratie van het Academiegebouw 397 De Stuers in Groningen 400 De plannen van senaat en studenten 400 Het Internationale Physiologencongres 402 Rumor in casa 406 Het grote lustrumfeest 413 Evenwichtskunst 420 Een groot succes, en toch ... 423	
IJZEREN JAREN (1914-1945)		
	Inleiding	429
9	De donkere poort (1914-1918)	431
	Eerste reacties, eerste gevolgen 432 Neutraal, maar ook partijdig 434 Een bres in het klassieke bolwerk 439 ‘Sub pondere crescit’ 444 Gas- en kolennood 451 Wapenstilstand 453	
10	Herwonnen evenwicht (1918-1930)	455
	De schok van de vrede 455 Moeizame internationale verbroedering 459 Magna Pete ontvangt Oostenrijkse studentes 462 Wetenschappelijk proletariaat? 463 Bezuinigingen 466 Stabilisering na 1925 468 Franz Böhl: een filoloog wordt archeoloog 471 Naar Indië 475	
11	Bedreigd (1930-1940)	477
	Bezuinigingen: eerste ronde (1932) 477 De noodzaak tot bezinning 481 Bezuinigingen: tweede ronde (1934) 483 Ondertussen bij de oosterburen 488 ‘Sub pondere crescit’? 495 Tussen hoop en vrees, 1938-1940 503	

12 In de oude bedding: bestuurlijke en materiële infrastructuur II	507
Het bevoegd gezag: de minister en de curatoren 507 Het bureau van curatoren 513 Hoeders van de klassieke universiteit: senaat en rector 517 Een zuinige bouwheer 521 Academiegebouw en Universiteitsbibliotheek 522 Schei- en Natuurkunde 526 <i>Gevalen op het veld van eer</i> 531 Het Biologisch-Archaeologisch Instituut 532 Een eigen tehuis voor de letteren 537 Het Universiteitsmuseum 539 Het medisch complex 540 Psychiatrie, KNO en Tandheelkunde 543 Radiologie 561 Dermatologie 564 Oogheelkunde 567 Kindergeneeskunde als sluitstuk 570 Conclusie 571	
13 Hoger onderwijs en het ‘pedagogisch moment’	573
Het Academisch Statuut 573 <i>Na het examen</i> 579 De opkomst van de pedagogiek 580 Dirk Bos, <i>onderwijzman</i> 582 Pedagogisch onderwijs in Groningen, 1918-1928 587 <i>Tegen de tijdgeest</i> 590 De wereld van zuivel, strokarton en aardappelmeele 592 Eindelijk een lerarenopleiding 596	
14 Oude en nieuwe wetenschap	601
Afscheid van de negentiende eeuw 601 Van der Leeuw en de godsdienstfenomenologie 605 In de schaduw van de meester: Kapteyn en Van Rhijn 610 Hamburger en Buytendijk: van biochemie naar psychologie 614 <i>De gemiste Nobelprijs van Szent-Györgyi?</i> 618 Sijmons en de ‘andere’ Kapteyn: van taal- naar volkskunde (van het Noorden) 622 Heymans en Polak tegen de geest van de tijd 632 Van Giffen en de ontdekking van Nederlands vroegste verleden 640 De opkomst van de sociale wetenschappen 646	
15 Pogingen tot academische gemeenschap	651
De grenzen van de academische gemeenschap 651 <i>Buytendijk over het fluidum groningenensis</i> 659 Reorganisatie van het studentenleven 660 De paradox van Der Clercke Cronike 675 Gemeenschap in tijden van crisis en depressie 685 De Groninger Gemeenschapsleus, maar niet heus 694	
16 Oorlog en bezetting (1940-1945)	701
1940 701 1941 706 1942 711 1943 716 1944 720 1945 723 <i>Uit het dagboek van professor Van Winter</i> 724	
Tussenbalans: het einde van de klassieke universiteit?	727
Noten	729
Lijst van afkortingen, bronnen en bibliografie	807
Namenregister	816
Woord van dank	832

INLEIDING TOT DEEL II

De universiteit is een hybride instelling en juist daarin schuilt haar kracht. Dat was de stelling van het eerste deel van deze geschiedenis van de Groningse universiteit en dat is ook de stelling van dit tweede deel. Die ongelijksoortige, soms tegenstrijdige functies, zoals onderwijs, onderzoek, maatschappelijke dienstverlening en patiëntenzorg, zitten elkaar niet in de weg, maar bevruchten elkaar. Goed onderzoek gedijt bij goed onderwijs, maatschappelijke dienstbaarheid motiveert onderwijs en onderzoek. Als de overige condities ook gunstig zijn – een voldoende aantal goede studenten, een levendige universitaire gemeenschap, een stabiele politieke omgeving, een van hoger hand erkende academische vrijheid – kan een universiteit tot bloei komen, dat wil zeggen goede studenten afleveren, hoogwaardig onderzoek uitvoeren, een maatschappelijk rol van betekenis spelen en een baken van beschaving zijn dat tot navolging aanspoort. Wie uit naam van efficiëntie de functies van een universiteit scheidt, houdt een school, een onderzoeksinstituut, een adviesbureau en een kliniek over die samen minder waard zijn dan het oorspronkelijke geheel.

Het bewijs voor deze stelling, als er ooit bewijzen zijn in dit soort aangelegenheden, ligt voor Groningen in de geschiedenis van de universiteit tussen de nieuwe Wet op het hoger onderwijs uit 1876 en de Duitse bezetting in 1940-1945. Die driekwart eeuw was een zeer bewogen tijd: een universiteit die bijna opgeheven werd, die daarna binnen korte tijd een instelling werd die ook internationaal meetelde, die erin slaagde om ondanks tegenwind overeind te blijven, maar die tijdens de Duitse bezetting de ene na de andere illusie kwijt raakte. Het land veranderde in deze tijd ook snel: grote technische innovaties, de opkomst van de massacultuur, meerdere periodes van financiële en economische crisis en oorlogen waar het land eerst wel en later niet aan ontsnapte. En dat in een werelddeel waarvan de politieke kaart meerdere keren door elkaar werd gegooid. Aan dramatiek dus geen gebrek – al waande de universiteit zich in deze periode ‘saevis in undis tranquillis’, een oord van rust in woelige baren.

De universiteit zoals deze zich in deze tijd ontwikkelde typeer ik, in navolging van anderen, als de ‘klassieke universiteit’. Klassiek in die zin dat de universiteit in deze tijd een tijdloze kwaliteit vertegenwoordigde die onafhankelijk van de specifieke gestalte die zij aannam nog altijd iets voor onze tijd te betekenen heeft. Niemand hoeft er rouwig om te zijn dat belangrijke kenmerken van de universiteit uit de late negentiende eeuw verdwenen zijn, zoals de vrijwel onaantastbare positie van de hoogleraren of de in veel opzichten idiote corporale studentencultuur. Naar de late negentiende eeuw, hoe fascinerend en roemvol die periode in het bestaan van de Groningse universiteit ook is geweest, verlangt niemand terug. Maar ik hoop te laten zien dat de universiteit in die tijd ook stond voor bepaalde waarden die wij nog altijd, in eigentijdse vorm, zouden

moeten koesteren. Het ideaal van de functionele afzondering, in de inleiding tot deel I al kort toegelicht, blijft nastrevenswaardig.

Om te kunnen beschrijven hoe de universiteit zich in deze tijden ontwikkelde, is wederom een zuiver institutionele of zuiver sociale geschiedenis onvoldoende. Alle aspecten dienen aan de orde te komen, de historicus kan zich met niets minder dan een alomvattende beschrijving tevredenstellen. Hij moet doordringen tot in de haarvaten van het academisch leven, aanschouwelijk maken wat het betekende om als student, docent of bestuurder deel te zijn van deze wonderlijke wereld, laten zien hoe alles in elkaar grijpt en hoe ogenschijnlijk onbeduidende details de complexiteit van de universiteit weerspiegelen. Als elke universiteit is zij een gebouw met oneindig veel kamers waarin de bezoeker kan blijven ronddwalen zonder ooit uitgekeken te raken en waarin alles naar alles verwijst. Dat verklaart tegelijk de Bruckner-achtige proporties die deze geschiedenis van Groningse universiteit heeft aangenomen.

Dit werk is niet alleen geboren uit verwondering en bewondering, maar ook uit liefde. Liefde voor de universiteit als een van de grootste creaties van de beschaving, liefde ook voor *déze* universiteit. Niet omdat ze volmaakt is of de beste, maar omdat ze, met alle gebreken die elk menselijk bouwwerk aankleven, iets vertegenwoordigt wat blijft inspireren en motiveren. Over de vraag of die liefde een objectief wetenschappelijke behandeling van de geschiedenis in de weg zit maak ik me al lang geen zorgen meer. Er was een tijd dat historici zich druk maakten over de vraag of hun vak wel een wetenschap was en wat er, als dat niet het geval was, gedaan moest worden om die status alsnog te verwerven. Die tijd is geweest. Niemand zal tegenspreken dat er bij de beschrijving en analyse van het verleden regels gevolgd moeten worden, maar we weten dat dat niet voldoende is. De geschiedwetenschap is meer dan een ambacht dat vakbekwame beoefenaars nodig heeft. Van mijn leermeester Edzo Waterbolk heb ik geleerd dat als de liefde ontbreekt, de wetenschap steriel blijft. Want liefde maakt niet blind, liefde doet leven, liefde doet *hé*rleven.

DAGERAAD VAN EEN
TWEEDE
GOUDEN EEUW
(1876-1914)

INLEIDING

In 1914 vierde de Groningse universiteit op grootse wijze haar driehonderdjarig bestaan. De feestelijkheden begonnen op maandagavond 29 juni met een receptie in het Academiegebouw aan de Broerstraat. Maar daarvoor hielden de studenten om half tien nog een serenade voor de buitenlandse gasten. Op het plein voor de academie stonden enkele honderden studenten, er waren fakkels ontstoken en rondom wachtten de toeschouwers op wat er zou gebeuren. Toen iedereen een plek gevonden had, trad de rector van het Groningse studentencorps Vindicat atque Polit naar voren, de rechtenstudent Melchior Jan Bos. Hij bracht – in het Frans – de buitenlandse gasten in herinnering onder welke condities de Groningse hogeschool in 1614 was opgericht:

Het was de tijd, dat ons vaderland de vruchten van de herwonnen vrijheid begon te plukken en aan het begin stond van de bloei van de handel, de landbouw, de kunsten en de wetenschappen. De geestdrift waarmee we altijd zo graag over die tijd spreken, zou bij u de indruk kunnen wekken, dat de geschiedenis van ons land nooit meer zulke glorieuze bladzijden zou hebben gekend. Dat is waar voor het verleden, maar niet voor de eigentijdse geschiedenis. Wij leven in een tijd die alles overtreft wat we tot nu toe hebben gezien en waarover men later zeker zal spreken als over ‘de tweede gouden eeuw’, zo niet over ‘de diamanten eeuw’.¹

Na geestdriftige toejuichingen van iedereen op het plein bedankte de Franse socioloog Émile Durkheim namens de buitenlanders de studenten en dezen zongen daarna nog eens uit volle borst het ‘Io vivat’.

Bos vertelde de aanwezigen niets nieuws. In Nederland leefde inmiddels in brede kring het besef dat het land op allerlei terrein een bloeiperiode doormaakte die alleen maar te vergelijken was met de gloriejaren van de zeventiende eeuw. Die eerdere periode heette sinds enige tijd de Gouden Eeuw. Van 1896 tot 1898 was in drie delen van de Leidse en daarvoor Groningse hoogleraar P.L. Muller het geïllustreerde overzichtswerk *Onze Gouden Eeuw* verschenen en dankzij dat boek raakte de term verankerd in het collectieve bewustzijn.² De hele negentiende eeuw door was het streven altijd geweest om weer op dat oude peil terug te keren, en Melchior Bos en zijn toehoorders waren er nu van overtuigd dat dat eindelijk gelukt was, dat er een nieuwe gouden eeuw was aangebroken. Behalve voor de kunst en de handel in de zeventiende eeuw was er veel aandacht voor de wetenschap, speciaal voor de natuurwetenschap. In het beeld van de Gouden Eeuw stonden zeehelden, schilders en dichters zij aan zij met natuuronderzoekers en uitvinders. Het land van Rembrandt was ook het land van Simon Stevin en Christiaan Huygens. Tijdens een grote Swammerdamherdenking in 1880 had de Am-

sterdamse hoogleraar geneeskunde B.J. Stokvis zelfs geponereerd dat het juist de beoefenaars van de natuurwetenschap waren die de roem van de natie uitmaakten:

Naast de staatslieden en de oorlogshelden, naast de dichters en de kunstenaars, zijn het toch vooral de mannen der wetenschap, die den naam van een volk tot ver over de grenzen, waar het woont, doen leven. Toen Shakespeare's genie nog slechts zijn landgenooten bekend was, hielden Harvey en Newton den roem van Engeland voor het geleerde Europa op.³

Welnu, op dat punt kon men Stokvis in 1914 wel gelijk geven: ook nu waren het weer natuuronderzoekers als H.A. Lorentz en J.H. van 't Hoff die de naam van Nederland in het buitenland hadden gevestigd. 'De schimmen van Stevin en Huygens kunnen gerust zijn,' schreef al in 1898 de popularisator J.J. le Roy, 'hunne geestelijke nazaten houden den oude standaard hoog.'⁴ Buitenlanders beaamden dat. Naar aanleiding van de toekenning van de Nobelprijs voor de Natuurkunde aan H. Kamerlingh Onnes in 1913 noemde de Duitse natuurkundige Woldemar Voigt Nederland 'eine Grossmacht im Gebiete der Physik'.⁵

Bos voorspelde dat men ooit de tijd waarin hij leefde zou aanduiden als 'de tweede gouden eeuw' en gelijk kreeg hij. Sinds enige tijd is het inderdaad gebruikelijk om het laatste kwart van de negentiende eeuw en de eerste decennia van de twintigste eeuw aan te duiden als de Tweede Gouden Eeuw.⁶ Dat die periode er een is geweest van uitzonderlijke bloei, wordt door niemand betwist. Of men nu let op het aantal Nobelprijzen dat aan onderzoekers uit een bepaald land wordt toegekend, op de wetenschappelijke productiviteit van de onderzoekers uit die tijd of op de aandacht die heden ten dage in biografische naslagwerken aan die onderzoekers wordt besteed, steeds blijkt dat Nederland zeker vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw een bovengemiddelde bijdrage aan de vooruitgang van de wetenschap leverde, in het bijzonder aan de natuurwetenschap. Wat deze spectaculaire herleving van de Nederlandse wetenschap veroorzaakte, is minder duidelijk. Hoe belangrijk waren de onderwijswetten van 1863

Afb.1 Het Academieplein in Groningen, hier tijdens het lustrum van 1929. Universiteitsmuseum Groningen.